

ПЕТРО КАЛНИШЕВСЬКИЙ (1691–1803): ШЛЯХ ДО СВЯТОСТІ

У статті зроблено спробу висвітлити події новітньої української історії, присвячені канонізації останнього кошового отамана Запорозької Січі Петра Калнишевського, а також розкрити його християнський подвиг. У результаті здійсненого історико-наукового пошуку авторці вдалося відтворити процес зарахування до лику святих П. Калнишевського. У статті дано пояснення терміну «канонізація» – священнодійства Православної Церкви, під час якого відбувається зарахування до лику святих. У праці розкрито духовний християнський подвиг останнього запорозького кошового отамана, що виявився у смиренному прийнятті свого хреста у період Соловецького ув'язнення. При аналізі історіографічних праць, присвячених перебуванню П.І. Калнишевського у в'язниці, звернено особливу увагу на складні умови його утримання. У статті розкрито православний спосіб життя кошового отамана, зокрема, детально описано одну із відомих його заслуг – прославлення чудотворної ікони Божої Матері «Самарська». З'ясовано, що саме П. Калнишевський надав можливість шанувувати цю ікону, помістивши її в поселенні Нові Кайдаки, піклувався про неї, прикрашав, наказав збирати та фіксувати свідчення про чудеса. На Запорозьку Січ для поклоніння цьому образу приїжджали тисячі людей із Балканських країн, Російської імперії, Греції. У статті розкрито нещодавно з'ясовані факти зв'язку діяльності П. Калнишевського з Афоном, зокрема про його благодійну підтримку українського козацького скиту «Чорний Вир» на Святій горі, заснованого 1747 р. колишнім запорозьким козаком Григорієм (Голубенком), а також листування з преподобним Паїсієм Величковським. Надано опис сучасного іконописного образу святого праведного Петра Калнишевського, створеного запорізькими іконописцями. Доведено, що прославлення одного з кращих і шанованих запорожців у лику святих є актуальним нині, коли відбувається відродження всеукраїнського козацтва, а праведне життя П. Калнишевського здатне стати духовним орієнтиром для подальшого його розвитку.

Ключові слова: Петро Калнишевський, кошовий отаман, Запорозька Січ, Соловецький монастир, духовний подвиг, канонізація.

Запорозьке козацтво в історії українського народу прославилось, перш за все, як православне воїнство, покликане до захисту рідної віри та Батьківщини. Однак, незважаючи на неocenний внесок запорожців у справу захисту православ'я, в Церкві до нині не були виявлені приклади святості цих православних лицарів, а вони, безумовно, мали місце. Прославлення одного з кращих і шанованих запорозьких отаманів у лику святих є дуже своєчасним та актуальним, адже саме в сучасний період відбувається відродження всеукраїнського козацтва. Праведне життя Петра Калнишевського здатне стати духовним орієнтиром для подальшого його розвитку [2, с. 1].

Розкриттю даного питання в останній час присвячено ряд робіт. Зокрема, інформацію про деталі з біографії П. Калнишевського, особливо щодо Соловецького періоду, знаходимо у збірнику документів і матеріалів «Петро Калнишевський та його доба» [12], у якому опубліковано джерела для вивчення життя та діяльності останнього кошового отамана Запорозької Січі, що зберігаються в архівах та музеях України, Росії і Польщі.

У працях сучасних істориків, дослідників життя та діяльності останнього кошового отамана Запорозької Січі Д.І. Кулиняка «Останній ко-

шовий Петро Калнишевський» [9], «Соловецький в'язень. Останній кошовий Січі Запорізької Січі» [10], А.П. Коцура та В.П. Коцура «Шлях на Голгофу. Від кошового Петра Калнишевського до СВУ» [6], а також у статтях Г.Г. Коцур «Кошовий отаман Запорозької Січі Петро Калнишевський в «Історії царської тюрми» М.М. Гернета» [7] та «Про ув'язнення кошового П. Калнишевського та «умови утримання, які неможливо здоровій на розум людині уявити» (за матеріалами досліджень М. А. Колчина)» [8] знаходимо детальний опис, на основі аналізу архівних та історіографічних джерел, складних умов перебування П. Калнишевського в період Соловецького ув'язнення.

Стосовно передумов канонізації та православного способу життя кошового отамана інформація відображається в статтях архієпископа Запорізького та Мелітопольського Луки (Коваленка) «Зачем нам «святой казак»? К вопросу о канонизации Петра Калнышевского» [2] та «Православная жизнь последнего кошевого атамана Запорожской Сечи Петра Калнышевского» [3], поміщених у сучасному виданні «Житие святого праведного Петра (Калнышевского) атамана Коша Запорожского со службой» (Запоро-

жъе, 2015. – 58 с.). Ці праці створені на основі історико-наукового аналізу широкого спектру архівних та історіографічних джерел і заслуговують на особливу увагу. При розкритті питання про поняття «канонізація» важливу інформацію було почерпнуто в «Методическом пособии по канонизации Петра Ивановича Калнышевского» [11].

Нещодавні історичні відкриття щодо існування на Святій горі Афон козацького скиту та благодійництво П. Калнишевського знаходимо у праці дослідника афонської спадщини в Україні С.В. Шумила «Духовное Запорожье» на Афоне. Малоизвестный казачий скит «Черный Выр» [15], в якій розкривається існування маловідомого українського козацького скиту «Чорний Вир». В іншій своїй праці «Преподобный Паисий Величковский и Запорожская Сечь» [16] автор надає можливість познайомитися з вперше опублікованими та маловідомими листами преподобного Паїсія Величковського до кошового отамана Війська Запорозького П. Калнишевського, в яких знаходимо підтвердження про благодійність останнього.

Окреме місце в історіографічній базі досліджуваного питання займають матеріали з сучасної періодики – статті православного журналу «Фома в Украине» за 2015 р., а саме: архієпископа Запорізького та Мелітопольського Луки (Коваленка) «Петр Калнышевский явил подвиг любви» [1], дослідника афонської спадщини в Україні С.В. Шумила «Как казаки на Афоне молились» [14], архімандрита Леоніда (Шеремета) «На Соловки и обратно за 11 суток» [4], працівників Нікопольського державного краєзнавчого музею Л.П. Вариводи та М.П. Жуковського «Последний кошевой» [5], а також інформаційне повідомлення «Последнего кошевого атамана Войска Запорожского Петра Калнышевского торжественно прославили в лике праведных» [13].

Метою написання даної праці стало висвітлення фактологічних подій у новітній українській історії, присвячених канонізації останнього кошового отамана Запорозької Січі П. Калнишевського, а також розкриття його християнського подвигу.

2015 р. став знаменним в новітній історії України, коли у лиці святих угодників Божих відбулося прославлення останнього кошового отамана Запорозької Січі П. Калнишевського. У церковному середовищі це питання обговорювалося ще раніше, а за ініціативою запорізьких козаків, висловленою на Раді отаманів козаків України від 31 серпня 2013 р., 23 грудня 2014 р. Священний Синод Української Православної Церкви (УПЦ)

прийняв рішення про зачислення отамана до лику місцевошановних святих Запорізької єпархії в чині праведних. 26 липня – 5 серпня 2015 р. представниками Запорізької єпархії було здійснене паломництво до Спасо-Преображенського Соловецького ставропігійного чоловічого монастиря з метою відвідання місць подвигу й кончини останнього кошового отамана П. Калнишевського [4, с. 70]. З 22 вересня по 1 жовтня 2015 р. на території Спасо-Преображенського Соловецького ставропігійного чоловічого монастиря перед південним фасадом Спасо-Преображенського собору за ініціативою Запорізької єпархії в особі архієпископа Запорізького і Мелітопольського Луки (Коваленко) проводились археологічні розкопки з метою виявлення останків П. Калнишевського. 26 вересня 2015 р. були знайдені останки (череп, щелепа, тазостегнова кістка, ребра) останнього кошового отамана Запорозької Січі П. Калнишевського. 13 листопада 2015 р. у Свято-Покровському архієрейському соборі м. Запоріжжя відбулося Богослужіння в честь канонізації П. Калнишевського, яке очолив Предстоятель УПЦ Блаженніший Митрополит Київський і всієї України Онуфрій у співслужінні архієреїв та духовенства багатьох єпархій УПЦ. У Богослужінні взяли участь також громадські діячі, представники засобів масової інформації, регіональних козацьких організацій, волонтери та миряни [13].

Варто надати пояснення терміну «канонізація» – священнодійства Православної Церкви, під час якого відбувається зарахування людини до лику святих. Акт канонізації відбувається після смерті, при наявності достатньої інформаційної бази для проведення такого процесу. Загалом канонізація – це комплексний процес, який включає об'єктивне вивчення біографії, життєдіяльності, наявності свідків, які можуть підтвердити не тільки існування, але й чесноти особистості. Багато в чому віддається увага археологічній оцінці, що повинна узгоджуватися з даними комісії з канонізації. Умови для канонізації є такими: 1) бездоганне православне життя; 2) здійснення всіх чеснот, за якими слідує відстоювання віри навіть до крові, і, нарешті, прояв Богом надприродних чудес; 3) наявність нетлінних мощів або аромату кісток [11, с. 4].

Згідно з церковним вченням, після призову в вічність за людиною зберігається пам'ять про те, чим вона найбільше виділялася, які духовні якості зуміла примножити і, що перемогла в своїх недоліках. Тому, титул святих є не просто архаїчною приставкою, а вказівкою на те, в чому саме людина досягла успіху, будучи

ще в земному світі [11, с. 5]. Акт канонізації є прерогативою повноти церковної єдності і соборного рішення, при цьому Церква не уподібнює людину до Бога, а лише визначає відмінність людини, яка канонізується, від «людини земної», підкреслює її подвиги, свідчить про близькість до Бога і молиться їй, як до заступника. Термін «святість» означає підсумок усього життєвого шляху людини, який проходить у дотриманні Закону Божого і здійсненні християнських чеснот [11, с. 12–13].

За словами архієпископа Запорізького та Мелітопольського Луки (Коваленка), уся духовна християнська сила останнього запорозького кошового отамана проявилась у смиренному сприйнятті свого хреста у період Соловецького заслання. В даному випадку йдеться про моральні страждання людини, безневинно звинуваченої, позбавленої будь-яких громадських прав та ув'язненої впродовж 25 років. Християнський подвиг П. Калнишевського прирівнюється до подвигу віри старозавітного Іова Багатостраждального [3, с. 46].

За своє життя П. Калнишевський був воїном, військовим суддею, кошовим отаманом, адміністратором, чиновником, торговцем, землевласником, багатцем, в'язнем, позбавленим усіх прав, старцем і, нарешті, монахом. Але, завжди він залишався запорозьким козаком і православним християнином, цілком довіряв себе Божій волі.

З'ясовано, що православна віра була основою життя останнього кошового: Петро Іванович любив православне Богослужіння і розбирався в його тонкощах. На посадах військового судді й особливо кошового отамана він прославився як щедрий благодійник монастирів і будівельник храмів, які зводив часто виключно за власний рахунок. З його ім'ям пов'язано не лише зведення храмів на Гетьманщині, але й облаштування християнських храмів у степовій зоні Запоріжжя, яку заселяли завдяки його старанням православним народом. Саме завдяки йому в Запорізькому краї виникла впорядкована церковна організація, яка поширила свою духовну владу на весь колишній кочовий степ [2, с. 4].

Серед відомих заслуг отамана, як згадують його сучасники, є прославлення чудотворної ікони Божої Матері «Самарська». Саме цей образ дуже шанується козаками. А Петро Іванович надав можливість вшановувати цю ікону, помістивши її в поселенні Нові Кайдаки, турбувався про неї, прикрашав, наказав збирати та фіксувати свідчення про чудеса. Було зібрано перший опис чудотворної ікони, її історій, чудес і знамень. За розпорядженням отамана цей образ був пере-

несений з вівтаря і встановлений в спеціально зробленому кіоті посеред церкви, що означало визнання ікони чудотворною. 30 грудня 1772 р. чудотворну ікону вдягнуто в срібний з золотом оклад на кошти П. Калнишевського, прикрашено перлами і сафірами, через що в народі й виникла назва – «ікона Калнишевського». З цього ж року вся козацька старшина регулярно на Стрітіння Господнє збиралася в храмі, здійснюючи урочистий молебень перед чудотворною іконою Божої Матері [2, с. 11]. Існують відомості, що поклонитися цьому образу на Запорозьку Січ приїжджали тисячі людей із Балканських країн, Російської імперії, Греції [12]. Також збереглися ікони Покрови Божої Матері XVIII ст., на яких зображується Богородиця із зверненими в молитві козаками, серед яких знаходиться і П. Калнишевський. Отаман завжди допомагав храмам, монастирям і робив це заради любові до Бога, а не задля людської слави. Він брав участь у питаннях організації церковного життя, турбувався про поховання загиблих воїнів тощо [1, с. 73].

Нещодавно стали відомі факти зв'язку діяльності П. Калнишевського з Афоном. Згідно з архівними документами, знайденими дослідниками (під керівництвом сучасного українського історика, журналіста, директора Міжнародного інституту афонської спадщини в Україні С.В. Шумила) доведено, що саме П. Калнишевський став попечителем, заснованим на Афоні у 1747 р. українського козацького скиту в честь Різдва Пресвятої Богородиці, який називався також «Чорним Виром» (грец. «Мавро Вир») і проіснував до 20-х рр. XIX ст. Козаки називали його ще «Духовним Запорожжям». Це було чи не єдине місце, де мали можливість нести чернецькі подвиги наші предки, враховуючи те, що колишній давньоруський монастир Ксілургу (з грец. «Деревороб»), або Русік, заснований за підтримки святого рівноапостольного князя Володимира Київського (нині це Свято-Пантелеймонівський монастир), у той час був зайнятий греками [14, с. 74].

Засновником скиту «Чорний Вир» став схиєромонах Григорій (Голубенко), колишній запорожець, котрий мав звання бунчукового товариша. Після відставки він прийняв чернецтво в Києво-Печерській Лаврі та відійшов на Афон. Старець Григорій (Голубенко) підтримував тісні зв'язки з П. Калнишевським [15, с. 41]. Приїжджаючи до Запорозької Січі, він запрошував до скиту козаків, схильних до благочестя та молитовного усамітнення.

С. Шумило проводить паралелі між життям в Запорозькій Січі та на Афоні. Так, козаки,

які постійно жили на Січі, ніколи не одружувались, так само, як і монахи. На Запорозьку Січ, як і на Святу гору, заборонялося, приводити жінок. Ігуменею Афона, як і покровителькою Запорозької Січі, вважалася Божа Матір, а самі запорожці називали себе «лицарями Пречистої».

Нещодавно цим же вченим було віднайдено листування П. Калнишевського з преподобним Паїсієм Величковським (1722–1794). Так, в одному з останніх листів преподобний висловив пророцтво про майбутнє прославлення Господом П. Калнишевського [16, с. 61–62].

Отже, 1775 р. став вирішальним у житті П. Калнишевського. В царських палатах прийнято рішення про ліквідацію Запорозької Січі. Заради того, щоб не відбулося пролиття християнської крові, Петро Іванович погодився з начальником січових храмів, архимандритом Володимиром (Сокальським) та, маючи надію, що вдасться «залагодити справу», прийняв рішення не чинити опору російським військам під командуванням Петра Текелі, які підійшли до Січі з чітким наказом знищити запорозьку вольницю. Пам'ятаючи євангельську заповідь про миролюбність, отаман утримав запорожців від пролиття крові, та й сили були не рівні. Січ знищено, а кошовий отаман, як «небезпечний політичний злочинець», був засланий до Соловецького монастиря, де провів 25 років майже в постійному мовчанні й затворі.

За свідченнями паломників Запорізької єпархії, які влітку 2015 р. відвідали всі місця заточення кошового отамана Запорозької Січі, долівка каземату № 15, в якому перебував П. Калнишевський, мала вигляд неправильного прямокутника (≈2,5х2,5 м). Справа та зліва стіни мали напівкруглу форму. У приміщенні знаходилось невелике віконечко. Влітку температура повітря в таких камерах не піднімалася вище +14°C. Згідно з усними розповідями братії Спасо-Преображенського Соловецького ставропігійного чоловічого монастиря перші 10 років свого ув'язнення Петро Іванович провів у надзвичайно складних умовах.

Дослідник історії царської тюрми М.М. Гернет пише, що тюрма при Соловецькому монастирі була не лише найстарішою в імперії, а й «найжорстокішою», «куди ув'язнювали осіб, які визнавалися небезпечними для державного ладу» [7]. Тюремний режим кошового отамана відзначався особливою суворістю. У «Відомості про колодників, що утримуються в Соловецькому монастирі» написано: «Петро Калнишевський з 1776 року, липня 29. За наказом Потьомкіна, за височайшим повелінням для утримання без-

вихідно із монастиря і позбавлення не тільки листування, а й усякого з сторонніми особами спілкування, під пильною вартою солдатів, що знаходяться в монастирі» [6, 43].

Лише тричі на рік Петру Івановичу дозволялось покидати камеру – на свята Різдва, Пасхи та Преображення. Саме в цей час він міг помолитись у храмі та причаститися. Приміщення в'язня було сирым та безвентиляційним, у результаті чого можна було втратити навіть розум.

За свідченнями завідуючої відділу Запорізького козацтва Нікопольського державного краєзнавчого музею Л. Вариводи, П. Калнишевський до останнього моменту свого життя цілком свідомо сповідався та причащався, а також мав мудрість та ясний розум. На її думку, отаман врятувала саме віра, адже він цілком усвідомлював, що вже ніколи не зможе повернутися на Батьківщину. При цьому в'язень не впав у відчай, не затаїв злобу [5, с. 68]. Адже дуже часто траплялося, що в'язні втрачали розум, озлоблялись або вчиняли самогубство. Тільки глибоко віруюча людина могла витримати такі випробування й не втратити людської гідності.

Влітку П. Калнишевського позмінно охороняли 4 солдати, – при інших в'язнях було по двоє, що чергувалися позмінно; взимку біля його каземату № 15 чатували троє – біля всіх інших – по одному [9, с. 37]. Вони одержували гроші для харчування бранця – 1 крб. на день і купували йому ту їжу, яку він замовляв [10, с. 63]. Оскільки його майно не було конфіскованим, Петро Іванович міг робити пожертви для монастиря (365 крб. в рік). Наприклад, за час свого ув'язнення останній кошовий отаман подарував для Спасо-Преображенського собору Соловецького монастиря Євангеліє та напестольний хрест, що складало понад 3 тис. руб.

За указом царя Олександра I від 2 квітня 1801 р. П. Калнишевському було «даровано прощення» і надано право обрати за власним бажанням місце проживання. Цар, звільнивши запорожця, захотів хоча б якось винагородити старця за перенесені страждання і наказав запитати у П. Калнишевського, що б він хотів за нагороду, на що той відповів: «Старим я став, мирські почесті мене не приваблюють, багатство мені не потрібне; не прожити мені й того, що в мене є, один у мене клопіт: приготувати себе до майбутнього життя, а ніде я не зроблю цього так добре, як у цій святій обителі; тому перше моє прохання дозволити мені дожити свій вік у Соловках, а друге прохання, якщо цар хоче мені зробити ласку, то нехай він накаже побудувати для ув'язнених

справжню тюрму, щоб вони не томилися, як я, в задушливих казематах фортеці» [8].

Він прийняв чернецтво у Соловецькій обителі, а 31 жовтня/13 листопада 1803 р. П. Калнишевського відійшов у вічність.

Петро Іванович був одним із небагатьох в'язнів, які удостоїлися бути похороненими на почесному місці монастиря – біля стін Спасо-Преображенського собору. Навіть, більшість із братії хоронили за межами монастирської території. Там було всього декілька захоронень, при цьому знаменитих людей, як, наприклад, келаря Троїце-Сергієвої Лаври о. Авраамія (Паліцина). Спочатку отаман був похований у простій могилі, пізніше, майже через 50 років після смерті, у 1856 р. над його могилою було встановлено плиту з некрологом: «Господь наш Ісусь Христось положилъ душу свою на крестѣ за всѣхъ насъ не хочеть смерти грѣшника. Здѣсь погребено тѣло въ Бозѣ почившаго Кошевого бывшей нѣкогда запорожскои грозной сѣчи козаковъ, Атамана Петра Калнишевскаго, сосланнаго въ сію обитель по высочайшему повелѣнію в 1776 году на смиреніе. Онъ въ 1801 году по Высочайшему повеленію снова былъ освобожденъ, но уже самъ не пожелалъ оставить обитель въ коей обрѣлъ душевное спокойствіе смиреннаго христіанина, искренно познавшаго свои вини. Скончался 1803 года октября 31 дня въ Суб. 112 лѣтъ отъ роду, смертію благочестивою доброю. Блаженни мертвій умирающій о Господи: Аминь. 1856. А.А.».

Місце його погребіння було віднайдене у 2002 р. У цьому ж році надгробна плита була встановлена у некрополі Германівського дворику серед інших подібних плит ієрархів, знайдених на території монастиря. Після подій 1917 р., коли монастир використовувався як приміщення НКВС, цю надмогильну плиту неодноразово переміщали з місця на місце, у зв'язку з чим точне місце захоронення П. Калнишевського довгий час складно було встановити. Вчені-дослідники при цьому орієнтувалися на могилу о. Авраамія, біля котрої був похований П. Калнишевський [4, с. 71].

Подвиг П. Калнишевського, з погляду Церкви, полягає не в тому, що він був видатним полководцем та достойним управителем запорозьких земель, а в тому, який подвиг він проніс, перебуваючи в ув'язненні. Людина, яку позбавили всього – звичайного способу життя, багатства, перебувала на засланні, фактично не мала людського спілкування, окрім як з Богом. П. Калнишевський виконав Євангельську заповідь щодо молитви за своїх ворогів. Навіть, будучи в ув'язненні, він молився за людину, яка репресувала його – імператрицю Катерину II [2, с. 11]. Це і є подвигом любові і смирення, прикладом того, як любити своїх ворогів та з терпінням нести свій хрест [1, с. 72].

Святий праведний Петро Калнишевський показав яскравий приклад любові до Бога та ближнього. Саме на Соловках він ще більше укріпився у вірі та не відвернувся від Бога. Іконописний образ святого праведного Петра Калнишевського створили запорізькі іконописці, зокрема Анастасія Іваненко (початковий проєкт). Корективи вносив Священний Синод УПЦ і особисто Предстоятель Блаженніший Митрополит Київський і всієї України Онуфрій. На ній на фоні Соловецького монастиря зображується П. Калнишевський у зверненні з молитвою до ікони Божої Матері «Самарська»: «Молимо, покрий нас Чесним Твоїм Покровом та ізбави нас від усякого зла» [3, с. 46]. На іншій іконі «Собор новомучеників і сповідників Запорізького краю» (пам'ять 13/26 червня), створеної з благословення архієпископа Запорізького і Мелітопольського Луки в 2015 р., нині зображено 14 святих, 15-м стане образ святого праведного Петра Калнишевського.

Отже, в даному дослідженні зроблено спробу висвітлити християнський подвиг віри останнього кошового отамана Запорозької Січі П. Калнишевського та розкрити процес зарахування його до лику святих угодників Божих у світлі останніх подій. У подальших розвідках планується провести детальніше дослідження щодо долі останків святого, а також зв'язку його діяльності з чернечим життям на Святій горі Афон.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Архиепископ Запорожский и Мелитопольский Лука (Коваленко). Петр Калнышевский явил подвиг любви / Архиепископ Запорожский Лука (Коваленко) // Фома в Украине. – 2015. – № 10(43) (окт.). – С. 72–73.
2. Архиепископ Запорожский и Мелитопольский Лука (Коваленко). Зачем нам «святой казак»? К вопросу о канонизации Петра Калнышевского / Архиепископ Запорожский и Мелитопольский Лука (Коваленко) // Житие святого праведного Петра (Калнышевского) атамана Коша Запорожского со службой. – Запорожье, 2015. – С. 1–11.
3. Архиепископ Запорожский и Мелитопольский Лука (Коваленко). Православная жизнь последнего кошевого атамана Запорожской Сечи Петра Калнышевского / Архиепископ

- Запорожский и Мелитопольский Лука (Коваленко) // Житие святого праведного Петра (Калнышевского) атамана Коша Запорожского со службой. – Запорожье, 2015. – С. 13–47.
4. Архимандрит Леонид (Шеремет). На Соловки и обратно за 11 суток / Архимандрит Леонид (Шеремет) // Фома в Украине. – 2105. – № 10(43) (окт.). – С. 70–71.
  5. Варивода Л.П. «Последний кошевой» / Любовь Павловна Варивода, Мирослав Петрович Жуковский // Фома в Украине. – 2015. – № 10(43) (окт.). – С. 66–69.
  6. Коцур А. П. Шлях на Голгофу. Від кошового Петра Калнишевського до СВУ / Анатолій Петрович Коцур, Віктор Петрович Коцур. – К. : Хрещатик, 1996. – 82 с.
  7. Коцур Г. Кошовий отаман Запорозької Січі Петро Калнишевський в «Історії царської тюрми» М.М. Гернета / Галина Коцур // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – К. : Вид.-полігр. центр «Київський університет», 2012. – Вип. 112. – С. 22–24.
  8. Коцур Г. Про ув'язнення кошового П. Калнишевського та «умови утримання, які неможливо здоровій на розум людині уявити» (за матеріалами досліджень М.А. Колчина) / Галина Коцур // Часопис української історії. – К., 2013. – Вип. 27. – С. 96–99.
  9. Кулиняк Д.І. Останній кошовий Петро Калнишевський / Д.І. Кулиняк. – К. : Знання, 1991. – 49 с.
  10. Кулиняк Д.І. Соловецький в'язень. Останній кошовий Січі Запорізької : іст. нарис про Петра Калнишевського / Д.І. Кулиняк. – К. : Рад. письменник, 1991. – 70 с.
  11. Методическое пособие по канонизации Петра Ивановича Калнышевского. – Запорожье, 2012. – 22 с.
  12. Петро Калнишевський та його доба. Зб. док. та матеріалів / Всеукр. благодійн. фонд ім. П. Калнишевського, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, ЦДАГО України, м. Київ; ред. кол. : І.М. Рішняк, П.С. Сохань, О.С. Кучерук, Д.І. Кулиняк О.О. Маврін ; упор. : В.В. Грабовський, В.І. Мільчев, І.Л. Синяк. – К., 2009. – 432 с.
  13. Последнего кошового атамана Войска Запорожского Петра Калнышевского торжественно прославили в лике праведных / Фома в Украине. – 2015. – № 12(45) (дек.). – С. 78–79.
  14. Шумило С. Как казаки на Афоне молились / Сергей Шумило // Фома в Украине. – 2015. – № 10(43) (окт.). – С. 74–77.
  15. Шумило С.В. «Духовное Запорожье» на Афоне. Малоизвестный казачий скит «Черный Выр» / Сергей Викторович Шумило. – К. : Изд-ский отдел УПЦ, 2015. – 116 с.
  16. Шумило С.В. Преподобный Паисий Величковский и Запорожская Сечь / С.В. Шумило. – К. ; Серпухов : Изд-во «Наследие Православного Востока», 2015. – 128 с.

© Алла Белоцерковская
(Киев)

ПЕТРО КАЛНЫШЕВСКИЙ (1691–1803): ПУТЬ К СВЯТОСТИ

В статье на основе применения общих принципов историзма, объективности, а также историко-сравнительного, историко-системного, аналитико-синтетического, библиографического и статистического методов исследования сделана попытка осветить фактологические события новейшей украинской истории, посвященные канонизации последнего кошового атамана Запорожской Сечи Петра Калнышевского, а также раскрыть его христианский подвиг. В результате проведенного историко-научного поиска автору удалось воссоздать процесс причисления к лику святых П. Калнышевского. В статье даны объяснения термина «канонизация» – священнодействия Православной Церкви, во время которого происходит зачисление кого-либо к лику святых. В работе раскрыто духовный христианский подвиг последнего запорожского кошового атамана, который оказался в смиренном принятии от Господа креста в период Соловецкого заключения. При анализе историографических трудов, посвященных пребыванию П. Калнышевского в тюрьме, обращено особое внимание на сложные условия его содержания. В статье раскрыто православный образ жизни кошового атамана, в частности более подробно описано одну из его известных заслуг – прославление чудотворной иконы Божией Матери «Самарская». Раскрыты факты связи деятельности П. Калнышевского с Афоном, в частности о его благотворительной поддержке украинского казацкого скита «Черный Водоворот» на Святой горе, основанного 1747 г. бывшим запорожским казаком Григорием (Голубенко), а также переписка с преподобным Паисием Величковским. Предоставлено описание современного иконописного образа святого праведного Петра Калнышевского, созданного запорожскими иконописцами. Доказано, что прославление одного из лучших и уважаемых запорожцев в лике святых актуально сейчас, когда происходит возрождение всеукраинского казачества, а праведная жизнь Петра Ивановича Калнышевского способна стать духовным ориентиром для дальнейшего его развития.

Ключевые слова: Петр Иванович Калнышевский, кошевой атаман, Запорожская Сечь, Соловецкий монастырь, духовный подвиг, канонизация.

PETRO KALNYSHEVSKY (1691–1803): THE WAY TO SAINTHOOD

The article aims to describe the facts and events of the modern Ukraine's history dedicated to the canonization of the last Zaporizhian Sich otaman Petro Kalnyshevsky as well as to reveal his Christian deed, using the general principles of historicism, objectivity and historical-comparative, historical-systematic, analytical-synthetic, bibliographic and statistical research methods.

Following the historical and scientific research the author has managed to reconstruct the process of Petro Kalnyshevsky canonization that began more than 2 years ago. The article explains the concept of «canonization», that is a religious action by which the Orthodox Church declares that a person who has died is a saint, and gives a detailed description of his or her merits. The paper shows the christian spiritual courage of the last Zaporizhzhya cossack chieftain, manifested in a humble acceptance from the Lord of a cross to bear in the 25-year Solovetsky confinement, where he spent all these years in almost constant silence and seclusion. In the analysis of historiographical papers on Petro Kalnyshevsky staying in jail, a particular attention is paid to the difficult living conditions.

This paper depicts that P. Kalnyshevsky has managed to remain committed to the Christian commandments in the tragic days of Zaporizhzhya Sich destruction, when most of the Cossacks insisted that the otaman gave the command to defend against the Russian troops, he, remembering the Gospel commandment on peacefullnes, deterred the Zaporozhian cossacks from spilling blood of brothers in faith, which led to a peacefull outcome.

The article shows that it was the Petro Kalnyshevsky's commitment that he has suffered for. As an otaman, he made every effort that on the one hand to keep all former privileges given to the Zaporizhzhya host that was entrusted to him by God, on the other – to adapt the way of the cossacks' life to the realities of modern time and to new living conditions in the territories of Cossack liberties within the Russian Empire.

The article points out that Petro Kalnyshevsky, being a soldier; a military judge, an otaman, an administrator, an official, a bargainer; a landowner; a rich man, all-powerful chieftain, a prisoner deprived of all rights, an elder; and eventually, a monk, always remained a Zaporozhian cossack and an Orthodox Christian who fully conformed himself to God's will.

It was found that the Orthodox faith was the basis for life of the last Zaporozhian otaman: Petro Kalnyshevsky loved Orthodox worship and was well-versed in its details. Holding the rank of a military judge and especially an otaman he became famous as a generous benefactor of monasteries and a builder of churches, which he often built solely at his own expense. His name is linked not only with the construction of temples in the territory of Cossack Hetmanate (the Cossack state), but also in the steppe zone of Zaporizhzhya, which through his efforts was settled by orthodox people. It was he who provided for the emergence of a strong church organization in Zaporizhzhya region that extended his spiritual authority throughout the former nomadic steppe.

The article reveals the newly discovered facts on the connection of Petro Kalnyshevsky with the Holy Mount Athos, particularly, the patronage of the Cossacks' secluded monastery «Black Whirlpool», founded by a former cossack Grygoriy (Golubenko) and also the correspondence of Zaporizhzhya otaman with reverend Paisius Velichkovsky. This point is to be further elaborated.

More details are given on one of the prominent merits of the otaman, which has remained in the memory of his contemporaries is the glorification of the miraculous icon of the «Samarska» Mother of God. It has been found that it was Petro Kalnyshevsky who provided an opportunity to venerate this icon by placing it in a new settlement of Kaydaky, looked after and decorated it, ordered to collect and record evidences of miracles from the icon. Thus, the first description of the miraculous icon, its lifestories, wonders and signs has been made. On his order, this image was transferred from the altar and installed in a specially made icon case middle of the church which was an open acknowledgment of the icon miraculousness. Thousands of people come from the Balkans, the Russian Empire, Greece to the Zaporizhzhya Sich to worship this image.

The article provides a description of contemporary iconographic image of saint righteous P. Kalnyshevsky, created by the Zaporizhzhya painters. More details are given as to the results of archaeological excavations carried out in 2015 on the territory of the Solovetsky Transfiguration monastery in front of the southern facade of the Transfiguration Cathedral, which were conducted to demonstrate the grave of the last Zaporozhian otaman P. Kalnyshevsky. The results of anthropological research of relics, presumably, those of P. Kalnyshevsky, are presented, including the discovered skull, jaw, hip bone, ribs.

It is evidenced that the canonization of one of the best and most revered cossacks is very relevant at a

time when there is a revival of the modern Ukrainian Cossacks. Therefore the righteous life of Petro Kalnyshevsky may be a spiritual guide for its moral development.

Keywords: Petro Kalnyshevsky, otaman, Zaporizhzhya Sich, Solovetsky monastery, spiritual deed, canonization.

До редакції надійшла 12.03.2016.

УДК 944:77(092)Калнишевський

© Оксана Висовень
(Переяслав-Хмельницький)

НАУКОВА ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ СУЧАСНИМИ ДОСЛІДНИКАМИ ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ОСТАННЬОГО КОШОВОГО ОТАМАНА ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО ПЕТРА КАЛНИШЕВСЬКОГО (1691–1803)

Стаття присвячена історіографічному огляду праць про останнього кошового отамана Війська Запорозького Петра Калнишевського, зокрема, його земляків-дослідників братів Коцурів (професорів Віктора Петровича і Анатолія Петровича.). Вчені займаються вивченням та популяризацією діяльності П. Калнишевського понад 20 років. Протягом цього часу ними було написано та опубліковано близько 120 наукових праць про кошового, з них – 3 узагальнюючі монографії. Наукові роботи істориків базуються на широкій джерельній базі, зокрема, опублікованих і маловідомих архівних матеріалах, документах і спеціальній літературі. Аналіз їхнього наукового доробку засвідчив, що на сучасному етапі дослідники не лише займають провідні позиції у вивченні життя та діяльності П. Калнишевського, але й створили власний унікальний його портрет. Останній кошовий Запорозької Січі в їхніх публікаціях постає в образі героя свого часу, який зумів у складних геополітичних умовах, коли Гетьманичина втрачала свою незалежність, реформувати Січ з суто військового осередку в адміністративно-політичну одиницю з розвинутою інфраструктурою. Крім того, їм вдалося доповнити образ П. Калнишевського, як благодійника і надійної опори та захисника української церкви.

Ключові слова: дослідники Коцури, останній кошовий отаман Війська Запорозького Петро Калнишевський, Нова Січ, військова та культурно-благодійна діяльність, історіографія.

Дослідження приурочене до 325-річчя з дня народження останнього кошового отамана Війська Запорозького П. Калнишевського (1691–1803). До цієї дати кафедра української історії та етнополітики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, яку очолює А. Коцур, готує спеціальний випуск (№ 34) збірника наукових статей «Часопису української історії» присвячений постаті П. Калнишевського. Ця важлива подія вкотре засвідчує повагу та увагу істориків і громадськості до цієї непересічної особи в українській історії.

Метою дослідження є історіографічний огляд опублікованих праць дослідників Коцурів та оцінка їх внеску у вивчення й популяризацію життя та діяльності останнього кошового отамана Війська Запорозького П. Калнишевського. Згідно мети ставимо такі завдання: опрацювати розвідки істориків-Коцурів, які присвячені П. Калнишевському за проблемно-хронологічним принципом; визначити ступінь їхнього внеску в популяризацію постаті П. Калнишевського в сучасній українській історіографії та окреслити перспективні напрямки дослідження.

Перша узагальнююча праця, яка вийшла з-під пера А. Коцура та В. Коцура була опублікована 1996 р. під назвою «Шлях на Голгофу. Від кошового Петра Калнишевського до СВУ», дає можливість збагнути П. Калнишевського як багатогранну постать, державного діяча, оборонця Січі, творця певного етапу історії України [14, с. 8–12]. У вступі до роботи дослідники зазначають: «Особиста доля цієї людини, одного з визначних українських діячів XVIII ст., тісно переплелася з долею народу, він уособлює свій час буття на одному з етапів української історії» [14, с. 8]. Дослідникам вдалося простежити основні етапи політики царизму щодо запорозького козацтва та обмеження його самоврядування; відобразити найважливіші періоди із життя кошового отамана; розкрити державну, адміністративну, економічну, дипломатичну, військову діяльність П. Калнишевського та його внесок у справу благодійну й культурну. Проаналізувавши та систематизувавши опубліковані джерела і спеціальну літературу дослідникам вдалося показати, яку роль П. Калнишевський відіграв у історії Запорозької Січі та українській історії загалом.